

WSPÓLPRACA ŚRODOWISK KATECHETYCZNYCH W WYCHOWANIU RELIGIJNYM OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W NOWYCH DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH KATECHEZY

Ks. Wojciech Lechów*

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Paradyż/Zielona Góra

Wprowadzenie

Kościół uważa za wyjątkowo umiłowanych przez Jezusa Chrystusa tych, którzy są niepełnosprawni fizycznie czy intelektualnie lub mają inne ograniczenia. Troska o te osoby przejawia się w zapewnieniu im odpowiedniej katechezy, tak aby na miarę swoich możliwości rozwijali wiarę i dążyli do świętości. W ostatnich latach Kościół poczynił wielki wysiłek, aby osoby niepełnosprawne uczynić pełnoprawnymi członkami swojej wspólnoty. Prawa wynikające ze chrztu świętego, a więc dostęp do wszystkich skarbów duchowych Kościoła, w tym katechezy, należą się zarówno zdrowym jego członkom, jak i tym, którzy cierpią różnego typu braki. *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* naucza, że trzeba ofiarować osobom niepełnosprawnym odpowiednią katechezę zarówno

* Ks. dr Wojciech Lechów, kapłan diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, doktor teologii w zakresie katechetyki, absolwent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, adiunkt w Katedrze Katechetyki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, wykładowca w Zielonogórsko-Gorzowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu oraz w Instytucie Filozoficzno-Teologicznym im. Edyty Stein w Zielonej Górze (PWT Wrocław), dyrektor Wydziału Nauki Katolickiej Kurii Biskupiej w Zielonej Górze. Adres: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, 71-459 Szczecin, ul. Papieża Pawła VI nr 2; e-mail: kswojlech@wp.pl.

w szkole, jak i w parafii bądź w innych miejscach formacyjnych, wspomagając zwłaszcza rodzinę¹. Powyższe stwierdzenie suponuje, aby w podejściu do wychowania religijnego osób niepełnosprawnych umyślowo odrzucić dwie skrajne pozycje: pierwsze założenie, że osoby ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi mają osiągnąć ten sam poziom świadomości i wiedzy co pełnosprawni ochrzczeni; drugie założenie, że nie jest możliwa żadna katecheza tych osób². Osoba niepełnosprawna szczególnie z głębokim upośledzeniem umysłowym jest dla nas tajemnicą. Ocena jej duchowych dyspozycji jest zawsze trudna. Jednak nigdy – jak uważa K. Lausch – nie może się ona stać przyczyną odmowy takiej osobie prawa do katechezy i przystąpienia do sakramentów³.

Współczesna koncepcja nauczania katechetycznego zakłada, że za katechezę odpowiada cała wspólnota chrześcijańska. Jest ona początkiem, miejscem i celem katechezy⁴. We wspólnocie rodzi się głoszenie wiary wzywające do nawrócenia i pójścia za Chrystusem, ona towarzyszy na drodze katechetycznej i w końcu wspólnota przyjmuje i włącza do siebie, czyniąc nowo ochrzczonych uczestnikami swojego doświadczenia wiary (DOK 254). W tym znaczeniu każdy chrześcijanin uczestniczy w procesie dojrzewania wiary katechizowanych dokonującym się przede wszystkim przez świadectwo wiary⁵. W ramach wspólnej odpowiedzialności za dzieło katechetyczne Kościoła niektórym swym członkom udziela specjalnej misji przekazywania wiary w ramach wspólnoty. Należą do nich osoby, które otrzymują szczególne zadanie bycia katechetami. Wśród nich wymienia się osoby pełniące różne funkcje w Kościele: biskupi, prezbiterzy, katecheci. Podkreśla się także znaczenie rodziców i rodziny w wychowywaniu religijnym swych dzieci (DOK 221). W dokumentach katechetycznych zwraca się uwagę na ich specyficzne cechy mające decydujący wpływ na jakość i kształt katechezy. Można powiedzieć, że poszczególne środowiska katechetyczne, do których zalicza się rodzinę, parafię i szkołę, w specyficzny sposób, właściwy pełnionym zadaniom

¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, nr 109. Dalej skrót: PDK.

² A. Kiciński, *Wprowadzenie*, w: *Nowa podstawa programowa katechezy specjalnej*, Kraków 2013, s. 6.

³ Zob. K. i K. Lausch, *Słów kilka o wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, w: J. Stala (red.), *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003, s. 197.

⁴ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1997, nr 254. Dalej skrót: DOK.

⁵ PDK, s. 122.

i funkcjom w Kościele, ofiarują wszystkim bez wyjątku słowo Boże i świadectwo Kościoła⁶. Stwierdza się wielokrotnie, że „każdy wierzący ma prawo otrzymać od Kościoła naukę i wychowanie, które umożliwia mu dojście do życia prawdziwie chrześcijańskiego”⁷. Nikt nie może zostać zwolniony, pominięty lub wykluczony ze wspólnoty katechizowanej ze względu na braki lub niepełnosprawności, których doświadcza. Wręcz przeciwnie, osoby niepełnosprawne właśnie ze względu na swoje ograniczenia domagają się większej uwagi i poświęcenia ze strony podmiotów wychowawczych. Jak pisze D. Juchta, w katechezie specjalnej istotne jest wzajemne uzupełnianie się wychowania religijnego proponowanego przez dom rodzinny, ośrodek specjalny i wspólnotę parafialną. Każde z tych środowisk poprzez swoje konkretne działania wywiera wpływ na rozwój wiary osoby upośledzonej. Ten wpływ – uważa autorka – może być pozytywny, gdy wyzwala działania religijne, lub negatywny, gdy prowadzi do odizolowania osoby niepełnosprawnej od społeczności⁸.

W niniejszym opracowaniu na podstawie nowych dokumentów katechetycznych wskazano cele i zadania wychowania religijnego osób niepełnosprawnych umysłowo realizowanych w trzech środowiskach wychowawczych: w rodzinie, parafii i szkole.

1. Wychowanie religijne w rodzinie

Rodzina jest podstawowym środowiskiem wychowania. Także w wymiarze religijnym rodzice są pierwszymi wychowawcami swoich dzieci w wierze (DOK 255). Jak słusznie zauważa A. Kiciński, powołując się na badania Cz. Walesy, religijność dziecka kształtuje się w miarę wprowadzania go przez dorosłych w zasady i praktykę życia religijnego, w którym szczególnie doniosłe są komponenty intelektualne typu treściowo-emocjonalnego i motywującego⁹. Badania uczonego pokazują, że poprzez włączenie dziecka w życie religijne wierzący rodzice umożliwiają mu kształtowanie głębszego rozumienia religijnego osobistych doświadczeń. Struktura rodziny i wynikające z niej doświadczenie dziecka, jego

⁶ Tamże, s. 120.

⁷ Tamże, s. 119.

⁸ D. Juchta, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, w: J. Stala (red.), *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003, s. 192.

⁹ A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Lublin 2007, s. 142.

kontakty z najbliższymi, mogą mieć decydujący wpływ na ukształtowanie w nim pojęcia Boga, Chrystusa, nieba, Kościoła i innych komponentów wyznaczających religijność człowieka¹⁰.

Wychowanie w rodzinie – jak słusznie zauważa S. Cudak – z jednej strony charakteryzuje oddziaływanie spontaniczne, niezamierzone wychowawczo, z drugiej jest celowym i świadomym działaniem wychowawczym, nacechowanym refleksyjnością¹¹. Oddziaływanie spontaniczne – kontynuuje tenże autor – może mieć pozytywne lub negatywne skutki. Takie wychowanie dokonuje się przez zwykły, codzienny tok zdarzeń i interakcji między członkami rodziny¹². Celowe i świadome oddziaływanie rodziców zmierza do ukształtowania pożądanej właściwości dziecka, a czynione jest przez różne czynniki, takie jak: organizowanie sytuacji prowokującej aktywność dziecka, stawianie wymagań, wysuwanie sugestii czy prezentowanie wzorców itp.¹³. Chociaż wychowanie dziecka w rodzinie jest wypadkową wielu czynników zamierzonych lub spontanicznych, to zdaniem E. Muszyńskiej, można wśród nich wymienić jeden „nadrzędny”, który określa się mianem: „atmosfery wychowawczej” (atmosfera życia rodzinnego)¹⁴. Wśród cech określających atmosferę wychowawczą rodziny wymienia się następujące: postawę rodziców, uznawany przez rodzinę system wartości, ład i spokój oraz optymizm¹⁵.

Postawa rodziców w stosunku do dziecka niepełnosprawnego, a tym samym atmosfera życia rodzinnego, uzależniona jest od „oswojenia się” rodziców i rodziny z niepełnosprawnością dziecka. Jak zauważa A. Kiciński, wierzący rodzice, jeżeli mają zdrowe dziecko, pełnosprawne, najczęściej dziękują za nie Bogu. Stają się pierwszymi naturalnymi katechetami; rodzicielskie wychowanie w wierze dokonuje się głównie przez chrześcijańską interpretację różnych wydarzeń rodzinnych i świąt religijnych. Trudniej jest w przypadku rodziców osób z niepełnosprawnością intelektualną, gdyż można u nich zauważyć załamanie, które domaga się wsparcia wspólnoty i braterskiej obecności¹⁶. Wiadomość, że dziecko, które przyszło na świat, jest albo będzie niepełnosprawne intelektualnie,

¹⁰ Tamże.

¹¹ S. Cudak, *Wychowawcze i emocjonalne funkcjonowanie rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym*, Łódź 2008, s. 25.

¹² Tamże.

¹³ E. Muszyńska, *Ogólne problemy wychowania w rodzinie dzieci niepełnosprawnych*, w: I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1991, s. 154.

¹⁴ Tamże, s. 156.

¹⁵ Tamże, s. 156 nn.

¹⁶ A. Kiciński, *Katecheza osób...*, s. 136.

wzbudza bardzo silne, najczęściej negatywne emocje. Dotyczą one wszystkich rodzin, także wierzących, i przechodzą one wraz z upływem czasu. Najczęściej wymienia się cztery fazy reakcji emocjonalnych u rodziców na informację o niepełnosprawności intelektualnej dziecka:

1. Faza szoku, którą nazywa się także wstrząsem emocjonalnym. Występuje u rodziców bezpośrednio po usłyszeniu informacji, że ich dziecko urodzi się niepełnosprawne, i zwykle trwa kilka dni. Rodzice oczekujący, że ich dziecko urodzi się zdrowe, przeżywają bardzo duży wstrząs psychiczny, który może prowadzić do załamania. Rodzi się w nich złość, rozpacz i lęk. Pojawia się także bunt kierowany przeciw Bogu, własnemu dziecku, współmałżonkowi, rodzinie i sobie.
2. Faza kryzysu emocjonalnego (faza rozpacz, depresji). To czas, w którym rodzice nie mogą pogodzić się z faktem niepełnosprawności swojego dziecka. Są przygnębieni, zrozpaczeni, bezradni, nie widzą żadnych nadziei na przyszłość, często mają poczucie winy, że to z ich powodu dziecko jest niepełnosprawne.
3. Faza pozornego przystosowania się do sytuacji. Rodzice, nie mogąc pogodzić się z sytuacją, stosują różne mechanizmy obronne, deformują obraz realnej rzeczywistości zgodnie ze swoimi pragnieniami (rezygnacja, agresja kierowana do samego siebie, do współmałżonka, do dziecka oraz negacja – zaprzeczanie, wypieranie faktu upośledzenia dziecka). Rodzice szukają innych lekarzy, którzy mogliby podważyć tę decyzję i zaprzeczają postawionej diagnozie. Wierzą, że uda im się wyleczyć dziecko, dlatego korzystają ze wszystkich możliwości – od wybitnych lekarzy po tak zwanych znachorów. Ten czas może utrzymać się bardzo długo i prowadzić nawet do zwątpienia, że nic się już nie da dla dziecka zrobić. Wielokrotnie rodzice pozostają na tym etapie, tym samym nie dochodząc już do następnego okresu.
4. Faza konstruktywnego przystosowania się do sytuacji (okres orientacji). W tym okresie następuje całkowite zaakceptowanie dziecka takiego, jakim jest. Akceptuje się własną sytuację jako rodzica oraz nabiera się dystansu do rzeczywistości. Rodzice zastanawiają się, czy i jak pomóc dziecku. Jak i czego je uczyć? Jak zorganizować dalsze wspólne życie rodziny? Głównym celem jest niesienie pomocy dziecku. Jest to czas integracji rodziny, wzmacniają się więzy między małżonkami, następuje zmiana hierarchii wartości¹⁷.

¹⁷ J. Stala, *Rodzina wobec niepełnosprawności intelektualnej dziecka*, w: R. Buchta, K. Sosna (red.), *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, Katowice 2007, s. 34–35.

Poszczególne fazy, zdaniem A. Twardowskiego, mogą trwać dłużej lub krócej, niejednokrotnie rodzice nie dochodzą w swych przeżyciach do ostatniego okresu. Jednak na ogół trudny czas mija, a rodzice przystosowują się do zaistniałej sytuacji. Jedyne ci rodzice, którzy osiągną ostatni z opisanych okresów, potrafią wyjść z kręgu przeżyć paraliżujących ich funkcjonowanie i pomóc swemu dziecku¹⁸.

Ważnym czynnikiem wpływającym na proces ewolucji przeżyć emocjonalnych w kierunku konstruktywnego działania jest wsparcie rodziny ze strony społeczeństwa. W wymiarze eklezjalnym wsparcie powinno być zaoferowane ze strony najbliższej wspólnoty parafialnej. Współpraca z tymi rodzicami ma zapobiegać nie tylko marginalizacji, ale także automarginalizacji rodziny, która pod wpływem szoku zamyka się w kręgu własnych problemów¹⁹. Pomoc udzielana rodzinie musi iść także w kierunku wychowania i kształcenia dziecka niepełnosprawnego. Jak zauważa się w *Podstawie programowej katechezy Kościoła w Polsce* rodzice często, biorąc pod uwagę deficyty licznie występujące u dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, z obawą i rezerwą podchodzą do ich wychowania. Dlatego – czyta się dalej w tym dokumencie – posługa katechetyczna wobec tych rodzin w parafii i w szkole powinna cechować się dużą troską, serdecznością oraz otwartością na problemy i wątpliwości rodziców. Ważna jest świadomość rodziców, że ktoś im towarzyszy na drodze religijnego wychowania ich dzieci²⁰. Ważny jest kontakt z grupami, które po chrześcijańsku przeżywają tajemnicę niepełnosprawności dziecka, takimi jak Wiara i Światło²¹.

Postawa rodzicielska – macierzyńska lub ojcowska – jest tendencją do zachowania się w pewien specyficzny sposób w stosunku do dziecka. W konsekwencji raz przyjęta postawa sprawia, że dziecko jest spostrzegane, oceniane i traktowane przez rodziców w taki sposób, jaki wyznacza postawa²². Postawy mają określony wpływ na sytuację życiową dziecka. Postawy pozytywne warunkują prawidłowy rozwój dziecka, negatywne – ujemnie wpływają na kształ-

¹⁸ A. Twardowski, *Sytuacja rodzin dzieci niepełnosprawnych*, w: I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1991, s. 154.

¹⁹ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, s. 121. Dalej skrót: PPK.

²⁰ Tamże.

²¹ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010, s. 231. Dalej skrót: PNR.

²² S. Cudak, dz. cyt., s. 32.

towanie się osobowości dziecka. Najczęściej w literaturze przedmiotu wymienia się następujące postawy rodzicielskie:

- a) właściwą – rodzice zdają sobie sprawę z niepełnosprawności dziecka i w związku z tym stawiają mu wymagania dostosowane do jego właściwości psychofizycznych, przyzwyczajają do pokonywania trudności, starają się je uaktywnić i w miarę możliwości usamodzielnąć;
- b) łagodną – rodzice uważają niepełnosprawność za wielką krzywdę, którą im wyrządził los, i chcąc tę krzywdę dziecku w jakiś sposób wynagrodzić, otaczają je zbyt troskliwą opieką i czułością, nie stawiają mu żadnych wymagań;
- c) surową – rodzice nie chcą uznać, że dziecko jest niepełnosprawne, traktują je na równi z dzieckiem normalnym, stawiają mu wymagania ponad jego możliwości, wymierzają kary za niewykonanie powierzonych zadań;
- d) obojętną – rodzice są przekonani o upośledzeniu dziecka i dlatego nie interesują się nim; ich zdaniem nie warto robić żadnych zabiegów wokół jego spraw, ponieważ wydaje im się, że tak czy inaczej nie osiągnie żadnych pozytywnych rezultatów²³.

W kontekście wychowania religijnego właściwe postawy rodzicielskie polegają przede wszystkim na świadectwie osobistej wiary rodziców. Rodzina określona jako „domowy Kościół” odzwierciedla różne aspekty i funkcje życia całego Kościoła: posłanie, katecheza, świadectwo, modlitwa itd. (DOK 255). W *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce* zauważa się, że rodzicielskie wychowanie w wierze dokonuje się głównie przez chrześcijańską interpretację różnych wydarzeń rodzinnych i świąt religijnych²⁴. Jest ono raczej okazjonalne niż systematyczne, ale czynione w sposób stały i codzienny²⁵. W tym samym duchu stwierdza się w *Podstawie programowej katechezy Kościoła w Polsce*, że rodzice przez swój przykład i słowo mają doprowadzić dziecko do Chrystusa i nauczyć je przyjacielskiego dialogu z Nim, ciągłego odpowiadania na wezwanie Boże²⁶. Rozwój wiary dziecka w rodzinie polega na przekazywaniu Ewangelii i zakorzenianiu jej w kontekście najgłębszych wartości ludzkich (DOK 255).

²³ H. Borzyszkowska, *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, „Oświata i Wychowanie” 2 (1988).

²⁴ PDK, s. 90.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 121.

Rodzina dziecka z niepełnosprawnością intelektualną jest pierwszym miejscem doświadczania wiary. W rodzinie wiara dziecka się budzi i jest troskliwie rozwijana. Powołując się na dokumenty katechetyczne, można wyróżnić kilka zadań, jakie stoją przed rodzicami dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w sferze wychowania religijnego. Wśród nich wymienia się: przebudzenie zmysłu Boga, pierwsze kroki w modlitwie, wychowanie moralnego sumienia i formacja chrześcijańskiego zmysłu miłości ludzkiej jako odbicia miłości Boga Stwórcy i Ojca (DOK 255).

Powyższe cele realizowane są przez katechezę rodziców, osobisty przykład, a także przez współpracę katechetów z rodzicami w celu kontynuowania i rozwijania treści religijnych poznawanych przez dziecko w szkole. Ze względu na bardzo mocno ograniczone możliwości percepcyjne dzieci niepełnosprawnych intelektualnie przyswajanie nowych informacji wymaga od nich nieustannego powtarzania, ćwiczenia i realizacji tematu na różne sposoby²⁷. Oprócz aspektu intelektualnego dominującym celem kształcenia religijnego jest kształtowanie osobistej relacji dziecka niepełnosprawnego do Boga. Te relacje opierają się na doświadczeniu i przeżyciach. Dlatego rodzina powinna stwarzać okazje do wspólnej modlitwy, przeżywania i celebrowania wydarzeń roku liturgicznego. Ważnym elementem wychowania religijnego będzie umożliwienie rodzicom integracji ich dziecka ze wspólnotą religijną. Dzięki niej daje się dziecku szansę na identyfikację z osobami wierzącymi, a przez to wyrażania własnych postaw i przeżyć religijnych. Zdaniem A. Kicińskiego ważnym zadaniem dla katechetów jest wspieranie rodziców, w ich wysiłkach wprowadzania i podtrzymywania życia sakramentalnego dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Powinno się ono wyrażać w organizowaniu przygotowania do przyjęcia sakramentów, pomocy w organizowaniu samej uroczystości związanej z przyjmowaniem sakramentów, a także w umożliwieniu dziecku dalszego uczestnictwa w życiu sakramentalnym²⁸. W tym celu – według założeń *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* – katecheci mają obowiązek dotarcia do wszystkich rodziców, także tych oddalonych od Kościoła²⁹. Cenne jest także podejmowanie działań, które umożliwiają kontakt dwóch rodzin: rodziny zaniedbanej religijnie z rodziną żywej wiary³⁰.

²⁷ A. Kiciński, *Założenia katechezy specjalnej*, w: A. Kiciński (red.), *Katecheza osób szczególnie troski. Stan aktualny, propozycja na przyszłość*, Kraków 2008, s. 35.

²⁸ Tamże.

²⁹ PPK, s. 121.

³⁰ Tamże.

2. Wychowanie religijne w parafii

Współczesne dokumenty katechetyczne, w myśl odnowionej eklezjologii soborowej, ujmują parafię jako wspólnotę wiary, w której głosi się słowo Boże. Celem głoszenia jest rozbudzenie i rozwój wiary. Wiara jest fundamentem każdej wspólnoty parafialnej. Wiara rodząca się ze słuchania słowa Bożego obejmuje każdego członka wspólnoty, który na mocy sakramentu chrztu w niej ontologicznie partycypuje i ją współtworzy. Parafia określana jest jako najbardziej dogodnie miejsce, w którym formuje się i żyje wspólnota chrześcijańska. W *Dyrektorium ogólnym o katechizacji* w sposób obrazowy ukazana jest ona jako dom rodzinny, braterski, w którym wszyscy wierzący, w tym osoby niepełnosprawne, stają się świadomi, że są Ludem Bożym (DOK 257). Wymiar wspólnotowy parafii sprawia, że jest ona zwyczajnym środowiskiem, w którym rodzi się i wzrasta wiara. Ta „wspólnotowa przestrzeń” (DOK 257) sprzyja realizacji rozwoju wiary w jej trzech wymiarach: nauczania, wychowywania i żywego doświadczenia (DOK 257). Współczesne rozumienie wiary nie ogranicza jej tylko do uznania przez człowieka określonej doktryny i treści wiary. W dokumentach katechetycznych jednoznacznie akcentuje się wiarę jako osobową odpowiedź człowieka na wezwanie Boże. Wiara jest osobistą i głęboką relacją z Jezusem Chrystusem i duchową z Nim komunią. Dlatego celem katechizacji jest nie tylko przedstawienie i wyjaśnienie poszczególnych artykułów wiary, ale prowadzenie katechizowanego do osobistego spotkania z Jezusem, głębokiej więzi z Nim, a nawet do pełnego zjednoczenia (por. CT 5, KKK 426, PDK 21).

Każda wspólnota parafialna powinna swoim członkom zaoferować odpowiednią katechezę dostosowaną do ich potrzeb duchowych i fizycznych możliwości. Osoby niepełnosprawne stanowią szczególną grupę adresatów katechezy. Widoczna ich obecność w różnych działaniach duszpasterskich w parafii dowodzi, że parafia jest prawdziwym domem dla wszystkich, w którym każdy odnajduje swoje miejsce i czuje się dobrze. Jak podkreśla się w dokumentach katechetycznych, katecheza tych osób nigdy nie może być spychana na margines duszpasterstwa wspólnotowego (DOK 189). Aby to nie nastąpiło, wspólnota chrześcijańska powinna być stale uwrażliwiana i angażowana (DOK 189). Dlatego skuteczność katechezy osób z niepełnosprawnością intelektualną uzależniona jest od wspólnoty wiary i miłości braterskiej³¹.

³¹ PPK, s. 122.

Jak zauważa A. Kiciński, katecheza wobec osób niepełnosprawnych domaga się od wspólnoty parafialnej podjęcia odpowiedzialności wyrażonej w następujących działaniach:

- a) należy w parafii wytworzyć odpowiednią atmosferę umożliwiającą tym osobom doświadczenie wiary, nadziei i miłości;
- b) trzeba przygotowania katechetów i przebiterów, którzy byliby zdolni katechizować osoby niepełnosprawne;
- c) ważne jest samo nastawienie proboszcza parafii do tej grupy osób, ponieważ od niego w dużej mierze zależeć będzie jakość katechezy w parafii³²;
- d) bardzo cenne jest powołanie w parafii wspólnot skupiających osoby niepełnosprawne;
- e) kolejnym działaniem jest dostosowanie liturgii do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie;
- f) w parafii muszą być podjęte działania, aby osoby takie mogły w pełni uczestniczyć w Eucharystii i innych uroczystościach liturgicznych, takich jak sakramenty pokuty i pojednania, bierzmowania oraz namaszczenia chorych³³.

Najważniejszym zadaniem, jakie stoi przed wspólnotą parafialną, jest przygotowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej³⁴. Zdaniem A. Kicińskiego, powołującego się na francuskiego katechetyka, prekursora katechetyki specjalnej H. Bissonnieriego, podczas katechezy sakramentalnej tych osób należy wystrzegać się trzech postaw. Pierwsza to katechizowanie bez udzielania sakramentów pod pretekstem, że osoby te są nieprzygotowane. Druga błędna postawa to udzielanie sakramentów, szczególnie Eucharystii, bez żadnego przygotowania. Trzecia błędna postawa to traktowanie katechezy jako tylko i wyłącznie przygotowania do sakramentów³⁵.

Ważnym kryterium przyjęcia sakramentów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie jest rozwój intelektualny, lecz ich wiara, bądź – w przypadku niemożliwości komunikacji werbalnej – wiara rodziców lub wspólnoty, która im towarzyszy³⁶. W *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* przypomina się, że parafie powinny zapewnić osobom z niepełnosprawnością intelektualną przyjęcie wszystkich sakramentów wtajemniczenia chrześci-

³² A. Kiciński, *Katecheza osób...*, dz. cyt., s. 169 nn.

³³ Tamże, s. 172 nn.

³⁴ Tamże, s. 181.

³⁵ Tamże, s. 182–183.

³⁶ PPK, s. 123.

jańskiego we właściwym wieku oraz wzięcie udziału w normalnym programie przygotowań³⁷. Dokument zwraca też uwagę na wiek otrzymania sakramentów, który dla większości dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną będzie taki sam, w jakim jest przyjmowany w danej parafii lub diecezji. Decyzja o przełożeniu na późniejszy czas przyjęcia jakiegoś sakramentu może być podjęta za zgodą rodziców (opiekunów prawnych)³⁸.

W ocenie gotowości osoby niepełnosprawnej do przyjęcia sakramentów należy wziąć pod uwagę dwa warunki: wiarę tej osoby oraz jej świadomość, czyli rozumienie istoty sakramentu³⁹. W ocenie poziomu wiary osoby niepełnosprawnej należy zachować wielką ostrożność. Często osoby niepełnosprawne nie potrafią odpowiednio zwerbalizować pojęć religijnych i nie rozumieją wszystkich treści wiary. Jednak są w stanie wewnątrznie je przyjąć i nawiązywać osobistą relację z Bogiem. W życiu duchowym religijność tych osób cechuje duża emocjonalność. Jednak niski iloraz inteligencji i ubogi sposób wyrażania się nie oznacza niezdolności do własnego życia duchowego⁴⁰. Drugim ważnym kryterium przy ocenie gotowości osoby niepełnosprawnej umysłowo do przyjęcia sakramentów jest jej świadomość. Jak zauważa K. Sosna, świadomość osoby niepełnosprawnej potrzebną do przyjęcia sakramentów można określić jako jej indywidualne rozumienie tajemnicy wiary, dokonujące się na miarę jej możliwości poznawczych, intelektualnych i emocjonalnych⁴¹. Należy dodać, że w przypadku osób niepełnosprawnych umysłowo ważną rolę odgrywa wiara rodziców i rodziców chrzestnych. Kościół naucza, że sakramenty udzielane są w wierze Kościoła, który pomaga każdej osobie żyć w kontakcie z Bogiem. Dlatego osoby najbliższe dziecku są niezastąpione w rozwoju jego wiary. Jeżeli będą oni żyli mocno wiarą w Boga, to dla dziecka z niepełnosprawnością wiara w Jego obecność będzie nie do podważenia⁴².

Po przyjęciu sakramentu chrztu, który jest bramą do pozostałych sakramentów, dziecko niepełnosprawne może przyjąć kolejne dwa sakramenty inicjacji chrześcijańskiej: Komunię św. i bierzmowanie, oraz może przystąpić do

³⁷ Tamże, s. 122.

³⁸ PPK, s. 122–123.

³⁹ D. Juchta, *Katecheza sakramentalna osób z upośledzeniem umysłowym*, w: *W drodze do zrozumienia wiary. Materiały z VI Spotkania Dyrektorów Wydziałów Katechetycznych*, Kraków 2007, s. 57.

⁴⁰ Tamże, s. 58.

⁴¹ K. Sosna, *Kryteria przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej osób niepełnosprawnych umysłowo*, „*Oligokatecheza*” 1 (2004) 3, s. 5.

⁴² A. Kiciński, *Katecheza osób...*, dz. cyt., s. 183.

sakramentu pokuty. Pokróćce zostanie teraz omówiona formacja dzieci z niepełnosprawnością intelektualną do sakramentów pokuty i Eucharystii.

Jak uważa K. Lausch, początku przygotowania dziecka do sakramentów świętych należy upatrywać w rodzinie i wychowaniu w wierze rodziców. Niezbędnym warunkiem przystąpienia dziecka do sakramentów jest świadoma, przemyślana i przemodlona prośba rodziców skierowana do proboszcza o rozpoczęcie przygotowań ich dziecka. Tym samym rodzice biorą odpowiedzialność za rozwój wiary dziecka i swojej⁴³. Przygotowanie powinno cechować się współpracą rodziców z duszpasterzem oraz z katechetą w szkole. Współpraca zazwyczaj przybiera podwójną formę kontaktu: przez udział rodziców w katechizacji swojego dziecka oraz przez prowadzenie „zeszytu” do religii, który nie jest zeszytem dla dziecka, lecz dla rodziców. W nim katecheta zapisuje materiał do powtórzenia lub zrealizowania w domu⁴⁴. Obecność rodzica w katechezie sakramentalnej jest niejednokrotnie wskazana. Dzieci niepełnosprawne na pierwszych spotkaniach są nieufne, nieśmiałe i zamknięte, dlatego obecność kogoś bliskiego ułatwia im udział w spotkaniu. Oprócz tego przez udział rodziców w katechezie zapoznają się oni z materiałem podawanym na zajęciach, który następnie mogą powtórzyć z dzieckiem w domu. J. Stala wskazuje jeszcze na inne ważne zadania rodziców dotyczące przygotowania do przyjęcia Komunii św. Rodzice i opiekunowie wraz z dzieckiem niepełnosprawnym intelektualnie powinni uczestniczyć w cotygodniowych Mszach św., a raz w miesiącu w tak zwanej Mszy św. specjalnej, podczas której dzieci kolejno otrzymują różaniec, książeczkę, medalik, świecę itd. Rodzice winni zwracać uwagę dziecka niepełnosprawnego intelektualnie na poważne i właściwe traktowanie uczestnictwa we Mszy św., na moment Komunii św., a co najważniejsze, powinni budzić w nim różnymi sposobami pragnienie przyjęcia Chrystusa do swego serca. Przy pomocy kapłana rodzice uczą dziecko pokonywać trudy, które wynikają z uszkodzeń jego organizmu, a które utrudniają mu przyjmowanie Komunii św. Jeżeli u dziecka niepełnosprawnego intelektualnie występują problemy z przelknięciem, kapłan powinien podać mniejszą Hostię, a rodzice powinni przypilnować, aby Hostia została spożyta w całości. Jeżeli jej części zostały wraz ze śliną wyplute, rodzice winni wiedzieć, co w takich przypadku zrobić, kogo zawiadomić. Najbliżsi powinni przełamywać

⁴³ K. i K. Lausch, dz. cyt., s. 183.

⁴⁴ K. Lausch, *Wychowanie religijne dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim oraz ich przygotowanie do przyjęcia sakramentów świętych*, „Oligokatecheza” 1 (2004), s. 17.

w swych dzieciach lęk przed kapłanem i obcymi osobami, powinni oswajać je z nową sytuacją, jaką jest przyjęcie Najświętszego Sakramentu⁴⁵. Duszpasterze w parafii muszą szczególną troską objąć rodziców dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, organizując dla nich specjalne spotkania, konferencje czy rekolekcje. Udział rodziców w tych formach katechetycznych nie tylko rozwinie ich wiarę, lecz także pomoże przygotować ich dzieci do przyjęcia sakramentów.

Eucharystia określana jest sakramentem jedności budującym wspólnotę Kościoła. W tej wspólnocie eklezjalnej nie może zabraknąć osób niepełnosprawnych. Kościół, troszcząc się o godne i ważne przyjmowanie sakramentów przez wierzących, ustalił pewne normy i zasady dopuszczenia do sakramentów. Wymagania dotyczące uczestnictwa w Eucharystii w odniesieniu do dzieci upośledzonych umysłowo określił papież Pius X dekretem Kongregacji Sakramentów z 8 sierpnia 1910 roku. W dekrecie *Quam singulari* jednoznacznie wyjaśniono: „Nie należy dawać tego sakramentu dzieciom, które z powodu niedorozwinięcia intelektualnego nie znają jego istoty. W niebezpieczeństwie śmierci można im udzielić Komunii Świętej, byleby tylko potrafiły ją odróżnić od codziennego chleba. Poza niebezpieczeństwem śmierci wymagać należy od nich dokładniejszego poznania nauki chrześcijańskiej i troskliwego przygotowania, aby mogły zapoznać się przynajmniej z koniecznymi do zbawienia prawdami w ramach ich możliwości poznawczych i z pobożnością właściwą wiekowi dziecięcemu przystąpić do Komunii Świętej”⁴⁶. Natomiast w Kodeksie prawa kanonicznego stwierdza się, że „każdy ochrzczony, jeśli tylko prawo tego nie zabrania, może i powinien być dopuszczony do Komunii Świętej” (KPK kan. 912). Kodeks określa, że dzieci można dopuścić do Komunii św., jeśli mają wystarczające rozeznanie i są dokładnie przygotowane, by stosownie do swoich możliwości rozumiały tajemnicę Chrystusa oraz mogły z wiarą i pobożnością przyjąć Jego Ciało (por. KPK kan. 913 § 1). Ostateczną decyzję podejmuje proboszcz. Zdarzające się niekiedy odmowy udzielenia sakramentów tym dzieciom przez proboszcza D. Jucha widzi w braku przygotowania do prowadzenia tak specyficznej katechezy oraz obawie przed profanacją sakramentu⁴⁷.

⁴⁵ J. Stala, *Wychowanie religijne dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*, w: R. Buchta, K. Sosna (red.), *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, Katowice 2007, s. 28.

⁴⁶ Por. J. Dajczak, *Katechetyka*, Warszawa 1956, s. 392.

⁴⁷ D. Jucha, *Sakrament pokuty i I Komunia Święta osób upośledzonych umysłowo*, w: J. Stala (red.), *Dzisiejszy katecheta. Stan aktualny i wyzwania*, Kraków 2002, s. 353.

Wystrzegając się błędnej opinii wyrażonej we wstępie niniejszego opracowania, że dziecko niepełnosprawne nie jest zdolne dobrze przygotować się do przyjęcia sakramentu Eucharystii, należy jednoznacznie stwierdzić, że większość osób z niepełnosprawnością intelektualną można poprzez katechezę przygotować do odróżnienia Ciała Chrystusa od zwykłego chleba, co jest wystarczające do przyjęcia Komunii św. Ale również osobom z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, które będą miały trudności w zakomunikowaniu, że dostrzegają konieczną różnicę, nie należy odmawiać udzielenia Komunii św.⁴⁸.

R. Harmaciński, powołując się na opinię A. Kotlarskiego, dodaje, że głębiej upośledzeni umysłowo rzadko dochodzą do lepszego rozeznania, a niebezpieczeństwo śmierci grozi im w sposób szczególny. Niemniej z doświadczenia wynika, że przy odróżnieniu Ciała Chrystusa od zwykłego chleba wielu upośledzonych można doprowadzić do pewnego zrozumienia tajemnicy Chrystusa⁴⁹. Ważnym zadaniem stojącym przed rodzicami i wspólnotą parafialną jest umożliwienie osobom z niepełnosprawnością intelektualną częstego dostępu do Eucharystii w parafii. Jak zauważa A. Kiciński, wzbogaci to ich życie duchowe i sprawi, że poczują się włączeni we wspólnotę Kościoła. Ubogaci to również wspólnotę eucharystyczną, która będzie mogła zobaczyć, co to znaczy żyć i doświadczać sakramentu jedności ze wszystkimi⁵⁰.

3. Wychowanie religijne w szkole

Wraz z powrotem w 1990 roku religii do szkół kształceniem religijnym zostali objęci także uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną. Obecnie kształcenie specjalne realizowane jest w następujących formach: publiczne specjalne przedszkola, szkoły podstawowe, szkoły przysposabiające do pracy zawodowej, szkoły zasadnicze, szkoły średnie, szkoły policealne i ośrodki szkolno-wychowawcze; klasy w szkołach i placówkach ogólnodostępnych: integracyjne, specjalne, terapeutyczne oraz kształcenie indywidualne. W polskim systemie oświaty uczniem niepełnosprawnym jest uczeń, który posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane przez publiczną poradnię psychologiczno-pedagogiczną.

⁴⁸ A. Kiciński, *Katecheza osób...*, dz. cyt., s. 193.

⁴⁹ R. Harmaciński, *Katecheza osób niepełnosprawnych intelektualnie*, „Katecheta” 4–5 (1998), s. 26.

⁵⁰ A. Kiciński, *Katecheza osób...*, dz. cyt., s. 197.

Orzeczenia te wydają tylko zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych. Zalecają one najbardziej wskazane dla dziecka formy kształcenia. Rodzice, którzy otrzymali orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, składają wniosek do odpowiedniej jednostki samorządu terytorialnego w celu skierowania ich dziecka do wybranej placówki.

Wśród podstawowych celów, do których dąży system kształcenia specjalnego, zalicza się następujące:

- a) powszechność nauczania w dostępnych dla wszystkich uczniów budynkach szkolnych i placówkach edukacyjnych, likwidacja barier społecznych, psychicznych oraz architektonicznych (zapewnienie poczucia bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego);
- b) zapewnienie warunków realizacji obowiązku szkolnego w sposób dostosowany do tempa rozwoju dziecka w otwartym systemie, stwarzającym możliwość przejścia pomiędzy poszczególnymi typami szkół i na każdym etapie kształcenia (zależnie od potrzeb i możliwości niepełnosprawnego ucznia);
- c) jak najwcześniejsze rozpoznawanie zaburzeń i niepełnosprawności oraz wspomaganie rozwoju przez zorganizowaną działalność psychologiczną, pedagogiczną i rehabilitacyjną;
- d) orzekanie o rodzaju niepełnosprawności dziecka na podstawie rzetelnej, wielokrotnej, interdyscyplinarnej diagnozy wskazującej na potencjały rozwojowe i mocne strony dziecka;
- e) realizowanie programu dostosowanego do indywidualnych potrzeb dziecka oraz uczenie go zaradności w życiu codziennym;
- f) śledzenie przebiegu edukacji dziecka przez zespół składający się z wielu specjalistów spoza szkoły i współpracujących z rodzicami, ograniczenie nauczania indywidualnego w domu do wyjątkowych przypadków;
- g) ograniczenie do niezbędnego minimum konieczności korzystania przez dzieci z internatu i rozwinięcie systemu dowozu ich z domu rodzinnego do szkoły.

Ostatecznym celem socjalizacyjnych i rehabilitacyjnych działań podejmowanych przez szkołę specjalną jest taka ich organizacja i różnorodność, aby efektem było zaakceptowanie przez uczniów własnego stanu i sytuacji życiowej umożliwiające im optymalny rozwój osobowościowy i aktywność adekwatną do ich sytuacji zdrowotnej. Szkoła pełni zatem – obok funkcji dydaktycznych i wychowawczo-opiekuńczych – funkcje integracyjne, określane również jako

integracyjno-adaptacyjne. W ramach tych funkcji dokonuje się pedagogizacja społeczeństwa, nauka wzajemnej akceptacji i tolerancji⁵¹.

Potrzeba kształcenia religijnego osób z niepełnosprawnością intelektualną w systemie szkolnym znalazła swój wyraz w znowelizowanej *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* z 2010 roku. Tym samym Konferencja Episkopatu Polski dołączyła do nielicznych konferencji episkopatów na świecie (USA, Anglia i Walia, Niemcy i Włochy), w których wyznaczono kierunki działań katechetycznych dla osób o szczególnych potrzebach edukacyjnych. Wraz z wytyczeniem ogólnych celów katechetycznych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i lekkim Komisja Wychowania Katolickiego KEP opracowała wzorcowy *Program nauczania religii katolickiej dla osób z niepełnosprawnością intelektualną*, w którym daje się wskazania, jak opracowywać indywidualne plany katechetyczne na podstawie indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych. Indywidualny Program Katechetyczny (IPK) dostosowany jest do indywidualnych możliwości ucznia. Zawiera indywidualne cele, umiejętności, nawyki i postawy, w które zamierza wyposażać ucznia katecheta. Program opisuje także procedury osiągania celów, rodzaje pomocy i wsparcia. Opracowany przez katechetę program może być realizowany przez inne środowiska, takie jak parafia, rodzina czy wspólnota. IPK powinien tworzyć całość z Indywidualnym Programem Edukacyjno-Terapeutycznym (IPET) opracowanym przez specjalistów w szkole. Integralność kształcenia i wychowania wsparta rozwojem duchowym jest decydującym warunkiem skuteczności całego procesu edukacyjno-terapeutycznego. Program nauczania religii zakłada, „że ze względu na specyficzny charakter edukacji religijnej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, znacznym lub głębokim, a także indywidualne tempo ich rozwoju program nauczania religii, zgodnie z *Podstawą programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, nie wyróżnia odrębnych celów, zadań ani treści dla kolejnych etapów edukacyjnych i poszczególnych klas”⁵². IPK opracowywany jest przez katechetę corocznie i powstaje na bazie obowiązującej podstawy programowej katechezy dla osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz ogólnopolskich lub diecezjalnych programów nauczania dla tych szkół⁵³. Podstawowe cele katechetyczne powinny służyć przede wszystkim towa-

⁵¹ W. Dykcik, *Współpraca szkoły specjalnej ze środowiskiem w zakresie adaptacji społecznej dzieci upośledzonych umysłowo*, Poznań 1979, s. 162.

⁵² PNR, s. 225.

⁵³ Tamże, s. 226.

rzyszeniu uczniowi w nawiązaniu autentycznego dialogu z Jezusem Chrystusem przez rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formację moralną, wychowanie do modlitwy, do życia wspólnotowego i wprowadzenie do misji⁵⁴.

W *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* wyznaczono cele obowiązujące dla nauki religii osób z niepełnoprawnością intelektualną. Należą do nich: rozwijanie zdolności we wzroście w świętości, wprowadzanie do funkcjonowania we wspólnocie wierzących, rozumienia i przyjmowania za własne przykazania miłości Boga i ludzi, a przede wszystkim wyposażenie – stosownie do możliwości – w takie umiejętności i wiadomości, które pozwolą na postrzeganie siebie jako dzieci Bożych, stworzonych na Jego obraz i podobieństwo, oraz na pełne uczestnictwo w życiu sakramentalnym⁵⁵.

Treści – wymagania szczegółowe winny uwzględniać indywidualne tempo rozwoju ucznia odpowiednio do jego możliwości psychofizycznych. Najważniejszym kryterium doboru treści powinna być korzyść rozwoju życia religijnego ucznia w myśl zasady, że każda osoba, niezależnie od jej ograniczeń, jest zdolna do wzrostu w świętości (DOK 189, PNR s. 226). Dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* określa się następujące treści – wymagania szczegółowe związane z realizacją zadań katechezy określonych w DOK: jeżeli chodzi o rozwijanie poznania wiary: Bóg kocha wszystkich ludzi, wszyscy ludzie są dziećmi Boga i są zdolni do wzrostu w świętości, odkrywanie piękna przyrody i otaczającego świata oraz Boga jako jego Dawcy, tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających odkrywaniu, kim jest Bóg, i budowaniu Jego prawdziwego obrazu, przybliżanie podstawowych prawd wiary, uczenie zasad życia chrześcijańskiego, tworzenie sytuacji edukacyjnych do poznania Pisma Świętego jako słowa Boga, wykorzystanie sytuacji życiowych do rozwijania umiejętności komunikacyjnych uczniów i wyjaśniania doświadczeń w świetle wiary; jeżeli chodzi o wychowanie liturgiczne: modlitwa jako spotkanie z Bogiem, w czasie którego można do Niego mówić i słuchać Go, Bóg Miłosiernym Ojcem, sakrament pokuty i nawrócenia, warunki sakramentu pokuty, pierwsze piątki miesiąca, Kościół jako szczególne miejsce spotkania z Bogiem, Eucharystia jako sakrament jedności i miłości zbawczej, krzepiącej uczyty, obecności Chrystusa, poszczególne części Mszy św. (znaczenie gestów, obrzędów, postaw, pozdrowień i wezwań), podstawowe zwyczaje związane z rokiem liturgicznym, bierzmowanie

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ PPK, s. 116.

w ekonomii zbawienia, znaki i obrzędy bierzmowania; jeżeli chodzi o formację moralną: przykazanie miłości Boga i bliźniego, związek z Bogiem zapoczątkowany w chrzcie św. i wynikające z tego konsekwencje, wiara jako źródło ludzkiej życzliwości, pogody ducha, radości, nauczanie Jezusa w przypowieściach, Dekalog wyrazem troskliwej miłości Boga wobec ludzi, wiara i zaufanie Bogu, szacunek wobec Boga, niedziela jako najważniejszy dzień dla chrześcijanina, postawa szacunku wobec rodziców i innych dorosłych oraz właściwe odniesienia do drugich: wdzięczność, gotowość do dzielenia się z innymi, wzajemne obdarowywanie się, ale też przeproszenie, zagrożenie zdrowia własnego i innych, właściwe postawy w stosunku do otaczającego środowiska, przyrody, właściwa postawa wobec własnego ciała, szacunek i troska o własność swoją, cudzą i wspólną, postawa prawdomówności i uczciwości, szacunek do wartości doczesnych, Ewangelia miłości zasadą życia dzieci Bożych; w wychowaniu do modlitwy dominują następujące treści: modlitwa jako forma kontaktu z Bogiem, słowo Amen, modlitwa jako czas, w którym Bogu można dziękować, chwalić Go, przeproszać i prosić, podstawowe modlitwy chrześcijańskie; w wychowaniu do życia wspólnotowego tematyka obejmuje następujące treści: wszyscy mają przed Bogiem równe prawa, wspólnota rodzinna, szkolna i Kościoła, czyny miłosierdzia, obowiązki wynikające z chrztu świętego, każdy człowiek żyje razem z innymi ludźmi, którzy są dziećmi Boga; we wprowadzeniu do misji porusza następujące kwestie: Jezus Chrystus posłał swoich uczniów na cały świat, Kościół wspólnotą misyjną⁵⁶.

W *Programie nauczania religii* zwraca się uwagę na sposób realizacji programu. Ważne jest zorganizowanie odpowiedniej sali katechetycznej bądź sali z kąciem religijnym, które wyposażone będą w potrzebne pomoce dydaktyczne i przedmioty do zajęć (sprzęt audiowizualny, komputery ze specjalnym oprogramowaniem – zwłaszcza dla osób nieposługujących się mową werbalną, biblioteczka itd.). Nieodzowne jest także poznawanie przez katechetę sposobu komunikowania się z osobami niepełnosprawnymi. Chodzi o używanie takiego języka, który byłby znany uczniom (na przykład tablica Bliss'a czy wspomagająca i alternatywna komunikacja w postaci piktogramów). Przy stosowaniu pomocy dydaktycznych zaleca się, by nie traktować ich tylko jako upogładowienia procesu kształcenia, ale jako środki prowadzące do autentycznego dialogu z osobami bez względu na stopień ich niepełnosprawności intelektualnej. Zwraca się uwagę na

⁵⁶ Tamże, s. 116–119.

respektowanie własnego tempa rozwoju każdego ucznia, kładąc nacisk na dialog i wystrzeżenie się monologu⁵⁷.

Podsumowując, należy stwierdzić za J. Madej, że wychowanie religijne dzieci oligofrenicznych polega na osiągnięciu zdolności intelektualnego przeżywania wiary i działalności z nią związanej. Na pierwszy plan wychowania religijnego tych dzieci wysuwa się poczucie bycia kochanym i możliwości kochania innych. Pozwala to osobie upośledzonej nabrać ochoty do życia w pokoju i serdeczności. Wychowanie religijne ma ukazać, jak osoba upośledzona może okazywać i przyjmować dobro i miłość. Jasne pojęcie Boga i Jego istoty, a także wiedza na temat wiary katolickiej, są w procesie wychowania religijnego osób upośledzonych drugoplanowe. Niektóre osoby upośledzone umysłowo są w stanie mechanicznie wyuczyć się na pamięć pewnych prawd wiary, jednak bez zrozumienia ich treści. Religijność osób upośledzonych umysłowo powinna być przede wszystkim życiem i działaniem⁵⁸.

Zakończenie

We współczesnych dokumentach katechetycznych stwierdza się, że chrześcijańskie wychowanie w rodzinie, katecheza i nauka religii w szkole są wewnętrznie powiązane w służbie wychowania chrześcijańskiego dzieci i młodzieży (DOK 76). Wychowanie religijne realizowane przez różne środowiska wychowawcze, w tym rodzinę, parafię i szkołę, obejmuje także osoby niepełnosprawne umysłowo. Jako ochrzczeni i powołani do zbawienia mają prawo do odpowiedniej katechezy, do przyjmowania sakramentów i wzrastania w świętości (DOK 189). Wzajemna współpraca i uzupełnianie się wszystkich podmiotów wychowawczych ma decydujący wpływ na wychowanie i kształcenie religijne dzieci i młodzieży niepełnosprawnych umysłowo. Stwierdzenie, że osoby cierpiące z powodu upośledzania fizycznego, umysłowego i innych braków są wyjątkowo umiłowane przez Pana, domaga się od wspólnoty Kościoła konkretnych działań duszpasterskich i katechetycznych w celu pełnej integracji osób niepełnosprawnych. Podejście wspólnoty parafialnej do tych osób i ich rodzin pokazuje jej żywotność i autentyczność ewangeliczną. Prawo do rozwoju

⁵⁷ PNR, s. 229–230.

⁵⁸ J. Madej, *Specyfika wychowania religijnego w szkole życia*, w: *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003, s. 263.

życia duchowego osoby niepełnosprawnej umysłowo na miarę jej możliwości i zdolności jest prawem, które musi być w praktyce realizowane w parafii. Wzrastająca świadomość społeczna i eklezjalna oraz rozwój pedagogiki specjalnej przyczyniły się w ostatnich latach do dostrzeżenia potrzeb religijnych tych osób w praktyce pastoralnej i katechetycznej. Coraz rzadziej marginalizuje się problem i zasadność kształcenia i wychowania religijnego osób niepełnosprawnych umysłowo realizowanych w rodzinie, parafii i w szkole. Należy mieć nadzieję, że ukazane w niniejszym artykule komplementarne podejście do wychowania i kształcenia religijnego przez wszystkie podmioty wychowawcze przyczyni się do rozwoju duchowego osób niepełnosprawnych umysłowo.

Literatura

- Borzyszkowska H., *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, „Oświata i Wychowanie” 2 (1988).
- Cudak S., *Wychowawcze i emocjonalne funkcjonowanie rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym*, Łódź 2008.
- Dajczak J., *Katechetyka*, Warszawa 1956.
- Dykcik W., *Współpraca szkoły specjalnej ze środowiskiem w zakresie adaptacji społecznej dzieci upośledzonych umysłowo*, Poznań 1979.
- Harmaciński R., *Katecheza osób niepełnosprawnych intelektualnie*, „Katecheta” 4–5 (1998).
- Juchta D., *Katecheza sakramentalna osób z upośledzeniem umysłowym*, w: *W drodze do zrozumienia wiary. Materiały z VI Spotkania Dyrektorów Wydziałów Katechetycznych*, Kraków 2007.
- Jucha D., *Sakrament pokuty i I Komunia Święta osób upośledzonych umysłowo*, w: J. Stala (red.), *Dzisiejszy katecheta. Stan aktualny i wyzwania*, Kraków 2002.
- Juchta D., *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, w: J. Stala (red.), *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003.
- Kiciński A., *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Lublin 2007.
- Kiciński A., *Wprowadzenie*, w: *Nowa podstawa programowa katechezy specjalnej*, Kraków 2013.
- Kiciński A., *Założenia katechezy specjalnej*, w: A. Kiciński (red.), *Katecheza osób szczególnej troski. Stan aktualny, propozycja na przyszłość*, Kraków 2008.
- Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001.

- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1997.
- Lausch K. i K., *Słów kilka o wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży z głęboką niepełnosprawnością intelektualną*, w: J. Stala (red.), *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003.
- Lausch K., *Wychowanie religijne dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim oraz ich przygotowanie do przyjęcia sakramentów świętych*, „Oligokatecheza” 1 (2004).
- Madej J., *Specyfika wychowania religijnego w szkole życia*, w: *Katechizacja specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003.
- Muszyńska E., *Ogólne problemy wychowania w rodzinie dzieci niepełnosprawnych*, w: I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1991.
- Sosna K., *Kryteria przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Oligokatecheza” 1 (2004) 3.
- Stala J., *Rodzina wobec niepełnosprawności intelektualnej dziecka*, w: R. Buchta, K. Sosna (red.), *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, Katowice 2007.
- Stala J., *Wychowanie religijne dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*, w: R. Buchta, K. Sosna (red.), *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, Katowice 2007.
- Twardowski A., *Sytuacja rodzin dzieci niepełnosprawnych*, w: I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1991.

**WSPÓLPRACA ŚRODOWISK KATECHETYCZNYCH
W WYCHOWANIU RELIGIJNYM OSÓB
Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ
W NOWYCH DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH KATECHEZY**

Streszczenie

Ostatnie dokumenty dotyczące stanu katechezy wskazują, że wychowanie chrześcijańskie w rodzinach, katecheza i nauczanie religii w szkole są nierozzerwalnie związane z posługą chrześcijańskiego wychowania dzieci i młodzieży. Proces ten obejmuje również osoby upośledzone umysłowo. Chrzest, powołanie do zbawienia, przyjmowanie sakramentów, wzrastanie w świętości, prawo do odpowiedniej katechezy są niezbywalnym prawem dzieci upośledzonych umysłowo. To wymaga wzajemnej współpracy oraz komplementarności w działaniu rodziny, parafii i szkoły. Tylko dzielenie takiego podej-

ścia do edukacji religijnej i wychowania dzieci upośledzonych umysłowo przez wszystkie podmioty uczestniczące w tym procesie umożliwia im prawidłowy rozwój duchowy.

Słowa kluczowe: osoby niepełnosprawne intelektualnie, środowiska wychowawcze, wychowanie religijne osób niepełnosprawnych umysłowo

**COOPERATION OF CATECHETICAL ENVIRONMENTS
IN THE RELIGIOUS UPBRINGING
OF THE INTELLECTUALLY DISABLED ACCORDING
TO THE NEW CATECHETICAL DOCUMENTS**

Summary

Recent documents on catechesis state that Christian upbringing in families, catechesis, and teaching religion at school are intrinsically linked in the service of the Christian upbringing of children and youth. This process includes also people with intellectual disabilities. Baptized and called to salvation, they are entitled to adequate catechesis, receiving sacraments, and growing in holiness. It requires mutual cooperation as well as complementarity between the family, parish, and school. Only sharing such an approach to the religious education and upbringing of the intellectually disabled by all the subjects participating in the process enables their proper spiritual development.

Keywords: people with intellectual disabilities, environment, education, religious education of mentally disabled people

Translated by ks. Wojciech Lechów